

УДК 392.3:314.151(=163.2:477.74-89Бєс) "180/185" DOI: 10.26565/2227-6505-2020-30-01

**БОЛГАРСЬКА СІМ'Я ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.:
МОДЕЛЬ ЕТНОДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ**

О.І.Ганчев

Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова

Alexander_Ganchev@yahoo.com ; <https://orcid.org/0000-0002-0201-2270>

У дослідженні розглянуто проблеми та послідовні процеси адаптації болгарських сімей до нових умов Південної Бессарабії. У ході переселення болгарські мігранти принесли з собою до Бессарабії ті традиційні відносини, елементи соціальної організації та, зокрема, структуру сім'ї, що були притаманні тим районам Болгарії, звідки вийшли ці мігранти.

Метою дослідження є з'ясування основних напрямків розвитку форм, структури та елементів повсякденності болгарської сім'ї Південної Бессарабії в комплексі з відстеженням її видозмін, взаємодій між поколіннями та родових взаємин протягом першої половини ХІХ ст.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, системності та міждисциплінарності у поєднанні з історико-порівняльним, історико-типологічним та мікроісторичним методами.

Наукова новизна дослідження пов'язана з широкою реконструкцією кількісних та якісних характеристик болгарської сім'ї, а також виявленням особливостей історико-демографічних процесів її розвитку на основі аналізу масових історичних джерел від моменту переселення до середини ХІХ століття.

У процесі аналізу матеріалу вдалося встановити, що в розвитку болгарської сім'ї на теренах Південної Бессарабії в першій половині ХІХ ст. можна виокремити п'ятнадцятирічний період (1835–1850), упродовж якого розміри родини безперервно збільшувались. Це вплинуло на збільшення населення болгарських колоній на 72,1%. Указано можливі форми сімейних відносин болгар; серед можливих найбільш оптимальною визначена складна нерозділена сім'я. Наведені статистичні дані кількості жіночого та чоловічого населення у відсотковому відношенні, зазначена вікова різниця між партнерами та вказано на низькі показники розлучення. Болгарська сім'я в умовах Південної Бессарабії виявилася надзвичайно стійкою соціальною мікроструктурою.

Висновки. Базуючись на значному обсязі демографічних показників, автор дійшов висновку, що болгарини приносять з собою властиві інституту сім'ї традиції шлюбності, демографічну поведінку та механізми адаптації. Саме ці механізми під впливом законодавчо-адміністративних, соціально-економічних та природних чинників призводять до формування нової моделі демографічної поведінки.

Ключові слова: сім'я, адаптація, нуклеарна сім'я, домогосподарство, внутрішньосімейні стосунки, шлюб, стаття, статистичні дані.

В исследовании рассматриваются проблемы и последовательные процессы адаптации болгарских семей к новым условиям Южной Бессарабии. Во время переселения болгарские мигранты принесли с собой в Бессарабию традиционные отношения, элементы социальной организации и, в частности, структуру семьи, присущие зонам выхода в Болгарию.

Целью исследования является выяснение основных направлений эволюции форм, структуры и элементов повседневности болгарской семьи Южной Бессарабии в комплексе с

©Ганчев О.І., 2020

отслеживанием видоизменений присущего ей межпоколенного взаимодействия и родовых отношений в течение первой половины ХІХ в.

Методологическую основу исследования составляют принципы историзма, системности и междисциплинарности в сочетании с историко-сравнительным, историко-типологическим и микроисторическим методами.

Научная новизна исследования связана с широкой реконструкцией количественных и качественных характеристик болгарской семьи, а также выявлением особенностей историко-демографических процессов ее развития на основе анализа массовых исторических источников от момента переселения до середины XIX века.

Анализ статистических данных дал возможность установить, что в развитии болгарской семьи Южной Бессарабии в первой половине XIX в. можно выделить пятнадцатилетний период (1835-1850), в течение которого ее размер постоянно увеличивался. Это повлияло на увеличение населения болгарских колоний на 72,1%. В статье рассмотрены формы семейной организации болгар и в качестве наиболее оптимальной определена сложная неразделенная семья. Приведены данные числа женского и мужского населения в процентном соотношении, указана разница в возрасте между партнерами и низкие показатели разводов. Болгарская семья в условиях Южной Бессарабии оказалась чрезвычайно устойчивой социальной микроструктурой.

Выводы. Базируясь на значительном объеме демографических показателей, автор пришел к выводу, что болгары приносят с собой присущие институту семьи традиции брачности, демографическое поведение и механизмы адаптации. Именно эти механизмы под воздействием законодательно-административных, социально-экономических и природных факторов приводят к формированию новой модели демографического поведения.

Ключевые слова: семья, адаптация, нуклеарная семья, домохозяйство, внутрисемейные отношения, брак, пол, статистические данные.

Problems and sequential process of Bulgarian families' adaptation to new conditions in South Bessarabia are considered in the research. During the resettlement, Bulgarian migrants brought their traditional relationship, elements of social organization and family's structure to Bessarabia which were distinctive to the migrants' original areas.

The aim of the research is the ascertainment of main trends in evolution of Bulgarian families' forms, structure and elements in daily life in South Bessarabia together with monitoring modifications which were inherent its intergenerational interaction and ancestral relations during the first half of XIX century.

Methodological basis for the research is principles of historicism, systems and interdisciplinarity coupled with historically comparative and micro-historical methods.

Scientific novelty of the research related to broad reconstruction of Bulgarian families' qualitative and quantitative characteristics, and also to identification of specific historically-demographic and developing processes based on analysis of the massive historical sources from the moment the resettlement commenced till the middle of XIX century.

While analyzing the data a 15-year period (1835-1850) in the first half of XIX century was established for family's development and its rising size in South Bessarabia. This fact influenced on population growth in Bulgarian colonies up to 72,1 %. Possible forms of family relations are given together with possibly the most optimal complicated undivided family. Statistic data on quantity of men and women is also given in percentage terms, together with age difference between partners and low divorce rates. Bulgarian family appeared rather resistant social micro-structure under the circumstances of South Bessarabia.

Conclusions: based on definite number of indicators, the author concluded that the Bulgarians brought inherent marriage traditions, demographic behavior and adaptive mechanisms to their family institution. Those exact mechanisms under the influence of legislative, administrative, socio-economic and natural factors led to the formation of a new model of demographic behavior.

Key words: a family, adaptation, a nuclear family, a household, intra - family relations, marriage, sex, statistical data.

Переселення болгар на територію сучасної України почалося в другій половині XVIII століття, посилилося на зламі століть і отримало особливу інтенсивність у перші три десятиліття XIX століття. Болгари принесли з собою трансформовану процесом міграції модель балканської сім'ї, з характерними для неї статево-віковою структурою, структурою сім'ї та механізмами відтворення населення. Початковий період адаптації до нових умов життя в Південній Бессарабії призвів до цілого ряду змін та сформував модель етнодемографічного розвитку.

Метою цього дослідження є з'ясування основних напрямів еволюції форм, структури й елементів повсякдення болгарської сім'ї Південної Бессарабії в комплексі з відстеженням видозмін притаманної їй міжпоколінної взаємодії і родових відносин упродовж першої половини XIX ст.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, системності та міждисциплінарності в поєднанні з історико-порівняльним, історико-типологічним та мікроісторичним методами.

Новизна дослідження пов'язана з широкою реконструкцією кількісних та якісних характеристик болгарської сім'ї, а також виявленням особливостей історико-демографічних процесів її розвитку на основі аналізу масових історичних джерел від моменту переселення до середини XIX століття.

Процес адаптації сім'ї як соціальної групи відбувається в три етапи. Перший етап – так званий «адаптаційний шок» – характеризується зіткненням суб'єкта чи групи з новими елементами та явищами середовища, під час якого формується його оціночне знання. На наступній стадії – «мобілізації адаптаційних ресурсів» – група, спираючись на вже наявний адаптивний досвід, конструює нову модель життєдіяльності, найбільш прийнятну для обраного соціокультурного середовища. На цьому етапі активізується адаптаційний потенціал групи, під яким розуміють її кваліфікаційні навички, демографічний та соціальний статус, соціально-психологічні риси та ін. Його наявність визначає рівень здатності групи до пристосування в нових умовах. На третій стадії адаптації відбувається реалізація сконструйованої моделі життєдіяльності. Залежно від того, наскільки був високим адаптаційний потенціал групи, настільки вдалим буде входження останньої у вже наявну соціокультурну систему [14].

Після масового переселення болгар до Південної Бессарабії на початку XIX ст. [27, с.83] основу болгарських родин складали нуклеарні сім'ї, тобто такі, що склалися зі шлюбної пари з дітьми або без них [1, с.229; 5, с.183-184; 21, с.97; 3, с.361]. Утім, говорячи про нуклеарну сім'ю, слід мати на увазі те, що вона, як найстійкіша та найтриваліша з малих груп¹, може входити до складу великих сімейно-родових утворень, а тому її слід відрізнити від малих сімей, що є самодостатніми і не пов'язані сталим зв'язком з великими родовими групами. Під дією процесів модернізації великі системи спорідненості нівелюються, а нуклеарна сім'я відокремлюється від великих родинних груп, які через те й розпадаються [4, с.163, 169-170], і набуває рис малої сім'ї. До речі, у середині XIX ст. в Україні нуклеарна сім'я вже була найбільш поширеною формою сім'ї [19, с. 64].

У бессарабських болгар співіснування нуклеарної сім'ї з більшими сімейно-родовими групами не було винятком, тобто існували нерозділені (складні) сім'ї з притаманними їм внутрішньосімейними відносинами. Проте така форма сімейної общини як задруга, що на той час ще була поширеною в окремих районах Болгарії, у болгарських колоніях не зафіксована². На переважання нуклеарних (простих) сімей, які ще не встигли об'єднатися в складні родинні форми, вказують посімейні списки мешканців болгарських колоній.

¹ Як зауважив Дж. П. Мердок, нуклеарна сім'я є «першою і найфундаментальнішою формою»; вона становить «універсальний вид людських груп» [12, с. 19–20].

² Висновку про відсутність задруги дійшов М. С. Державін на основі аналізу реєстрів («ревизские сказки») колонії Чешма-Варуґа за 1835 р. [8, с.6].

Наприклад, в с. Імпущита³ у 1818 р. нерозділені сім'ї склали 24 % [26, ф. 5, оп. 2, спр. 442, ч. 3, арк. 44]. До того ж, абсолютну більшість становили братські багатолінійні сім'ї з прямою й побічною спорідненістю шлюбних пар. Ця обставина вказує на першопочаткове спільне проживання братів, котрі переїхали до Бессарабії, так само як і їхній специфічний соціально-економічний стан, який не сприяв проживанню окремими сім'ями. Примітним є те, що в більш ранній період, як засвідчено документами початку XIX ст., болгари, котрі мешкали в найбільших турецьких містах Буджаку, мали переважно складні нерозділені сім'ї. Наприклад, у фортеці Акерман у 1808 р. налічувалось 20 болгарських сімей, з них 15 були складними; в одному родинному колективі проживали сім'ї батька та сина, або тестя і зятя [2, с.480].

У процесі переселення болгарські мігранти принесли з собою до Бессарабії традиційні відносини, елементи соціальної організації та, зокрема, структуру сім'ї, що були притаманні тим районам Болгарії, звідки вийшли мігранти. Подальша видозміна болгарської сім'ї, звісно, була обумовлена впливом нових демографічних, соціально-економічних, державно-адміністративних та інших чинників [6, с.42-47].

Правову основу для поселення болгар у Бессарабії та їхнього подальшого життя надав «Статут про колонії іноземців в імперії». Цей нормативний акт передбачав регуляцію внутрішньосімейних стосунків. Так, ст. 391 зобов'язала сільських шульців (старост села) «в мирском собрании должно толковать, вразумлять и научать, что до добронравия и пользы в общежитии поселян относится; чтоб молодые к родителям и старикам были почтительны и послушны, а сии примером своим учили бы их трудолюбию, честности, воздержанию и мирскому в селениях и семействах сожитию» [17, с.65-66]. Регулювалися й відносини, пов'язані з розлученням, повторним шлюбом і опікуномством (ст. 142–154) [17, с.25-26]. У цілому ж, цей акт підкреслював традиційні взаємини, що побутували в болгарській сім'ї, та певною мірою сприяв її архаїзації.

У контексті розгляду процесу зміцнення великих нерозділених сімей найбільшу увагу привертає розділ «Статуту» «Про успадкування та поділ майна» і, особливо, ст. 173, у якому йде мова про таке: «Буде колонисты пожелают разделиться, то сие не иначе может быть допускаемо, как с дозволения начальства...» [17, с.30]. Посилаючись на цю статтю, місцева адміністрація відмовлялася наділяти молоді сім'ї землею і таким чином уникала перегляду наявної системи землекористування. Така практика призвела до того, що на середину XIX ст. сім'ї, позбавлені можливості поділу нерухомого майна, дуже розрослися; нові окремі сім'ї майже не створювалися. На користь цього твердження свідчать дані ревізьких казок за 1850 р., які вказують на майже повну відсутність малих сімей в колоніях бессарабських болгар [26, ф. 134, оп. 2, спр. 243, 245, 250].

Шлюб у бессарабських болгар традиційно залишався віролокальним, тобто подружжя селилося в сім'ї чоловіка – у батьківському будинку. Питання спадщини звичаєве право болгар визначало принципом мінорату, який передбачав передачу всіх майнових прав від батька до молодшого сина [23, с.173]. В умовах анклавного проживання й обмеженого земельного фонду відділення молодих сімей траплялося зрідка: вони включалися до складу батьківської сім'ї, яка, тим самим, набувала складних форм. За цих умов позитивна демографічна динаміка з часом призводила до збільшення кількості нерозділених складних сімей.

Вікові показники за 1818 р. в колонії Імпущита засвідчили майже повне переважання молоді та дітей. Колоністи віком за 49 років склали лише 10,2 % від загальної кількості населення, з них віком за 60 років – всього 1,9 %. Вікова категорія від 14 до 44 років налічувала 47 %, а діти до 14 років – 42,8 %⁴. Таким чином, співвідношення 42,8 : 47 : 10,2

³ Імпущита – сучасне село Владичень Болградського району Одеської області.

⁴ До аналогічних висновків, загалом, дійшла і М. Філіпова: «Чисельність дитячої групи в окремих колоніях варіювала від 37,7 % до 53,2 %. В цілому, відбувається поступове збільшення чисельності дитячої групи з

чітко окреслює значну перевагу молодих сімей. Враховуючи ці показники і ґрунтуючись на застосовуваному в демографії поділу вікової структури на прогресивну, стаціонарну й регресивну⁵, можна дійти висновку про те, що мешканці села являли собою населення явно прогресуюче. Те саме простежується і в інших болгарських колоніях, за даними 1818 р. [26, ф. 5, оп. 2, спр. 442, 439; ф. 134, оп. 2, спр. 23, 24] і за ревізькими казками 1835 р. [24, с.220, 222]. Такий демографічний стан став важливою основою для подальшої репродуктивної поведінки болгарської сім'ї в умовах Південної Бессарабії.

У розвитку болгарської сім'ї в Південній Бессарабії в першій половині XIX ст. можна виокремити п'ятнадцятирічний період (1835–1850), упродовж якого її розмір безперервно збільшувався. Це призвело до появи нових великих нерозділених сімей. На середину століття їхня чисельність досягає максимуму. Що ж стосується середнього показника кількості членів домогосподарств, то він сягав, наприклад, у колонії Чешма-Варуїта⁶ 9,32, а в колонії Імпуцита – 9,73 (табл. 1, 2). А. Скальковський зауважив, що в с. Катаржино, що поблизу Одеси, у 1846 р. середні показники сягали 11,5 осіб на сім'ю [18, с.97].

Статистичні дані щодо Південної Бессарабії за період з 1837 по 1856 рр. засвідчують збільшення населення болгарських колоній на 72,1 %. При цьому, середня чисельність членів кожної сім'ї зростає з 5,8 у 1837 р. до 9,5 у 1856 р. [13, с.27].

У селі Імпуцита до середини XIX ст. зменшилася кількість домогосподарств від 114 у 1835 р. до 101 у 1850 р. (табл. 2), що вказує на той факт, що сім'ї болгар не мали можливості для дроблення.

Рік	двір/сім'я	Мешканці			середнє осіб на сім'ю
		чол.	жін.	Всього	
1819	106 сім.	260	233	493	4,65
1822	104 сім.	–	–	–	–
1825	90 дв.	281	265	546	6,06
1827	102 сім.	284	262	546	5,35
1830	104 дв.	340	325	665	6,39
1832	136 + 8 нов.	–	–	–	–
1835	114 дв.	394	436	830	7,28
1836	127 сім.	375	418	793	6,25
1837	99 дв.	398	421	819	8,27
1846	147 дв.	600	572	1172	7,97
1848	134 дв./ 153 сім.	-	-	1119	8,35
1850	127 дв.	607	577	1184	9,32

Табл. 1. Кількість дворів, сімей та мешканців у колонії Чешма-Варуїта за роками. [1819 [13, с.11]; 1822 [11, с.27]; 1825 [21, ф. 627, оп. 1, спр. 9]; 1827 [9, с.419]; 1830 [21, ф. 631, оп. 1, спр. 62, арк. 14 зв.]; 1832 [11, с.27]; 1835 [22, ф. 134, оп. 2, спр. 52, арк. 362]; 1836 [22, ф. 134, оп. 2, спр. 834, арк. 133]; 1837 [21, ф. 631, оп. 1, спр. 10, арк. 109]; 1846 [21, ф. 631, оп. 1, спр. 20, арк. 131]; 1848 [15, с.65]; 1850 [22, ф. 134, оп. 2, спр. 245, арк. 159]]

40,6 % в 1818 р. до 48,6 % в 1850 р., що підтверджує характерну для переселенських спільнот високу народжуваність» [23, с. 69].

⁵ Згідно з цією класифікацією, три вікові групи 0-14, 15-49, 50 і старші мають розподілятися як 40 : 50 : 10 для показника прогресуючого населення, при 25 : 50 : 25 для стаціонарного і 20 : 50 : 30 для регресуючого.

Додатково див. [20, с.90; 21].

⁶ Чешма-Варуїта – сучасне село Криничне Болградського району Одеської області.

Рік	двір/сім'я	Мешканців			середнє осіб на сім'ю
		чол.	жін.	Всього	
1815	46 дв.	127	110	237	5,15
1816	40 дв. / 52сім.	160	-	-	-
1818	49 дв./ 58 сім.	156	137	293	5,97
1819	71 сім.	200	163	363	5,11
1822	68 сім.	-	-	-	-
1827	70 сім.	202	191	393	5,61
1830	53 дв.	191	156	247	4,6
1832	74+40 нов.	123 н.	103 н.	226 н.	5,65*
1835	114 дв.	315	293	608	5,33
1836	117 сім.	321	302	623	5,32
1837	80 дв./113 сім.	356	321	677	8,46
1846	124 дв.	502	459	961	7,75
1848	134 сім.	-	-	815	6,08
1850	101 дв.	508	475	983	9,73

* Середня кількість вирахована лише щодо сімей, які прибули у 1830 р.

Табл. 12. *Кількість дворів, сімей та мешканців у колонії Імпуцита за роками.* [1815 [25, ф. 4, оп. 1, спр. 444, ч. 1, арк. 98]; 1816 [25, ф. 4, оп. 1, спр. 444, ч. 2, арк. 308]; 1818 [25, ф. 5, оп. 2, спр. 442, ч. 3, арк. 416]; 1819 [15, с.11]; 1822 [13, с.27]; 1827 [11, с.477]; 1830 [24, ф. 631, оп. 1, спр. 62, арк. 46 зв.]; 1832 [13, с.27]; 1835 [25, ф. 134, оп. 2, спр. 54.]; 1836 [25, ф. 134, оп. 2, спр. 834, арк. 133 зв.]; 1837 [24, ф. 631, оп. 1, спр. 10, арк. 172]; 1846 [24, ф. 631, оп. 1, спр. 20, арк. 139]; 1848 [17, с.68]; 1850 [25, ф. 134, оп. 2, спр. 250, арк. 280]]

Показовий приклад великої складної сім'ї демонструє родина Діордія Стоянова Балжиларського, колоніста с. Імпуцита, яка налічувала 45 осіб [26, ф. 134, оп. 2, спр. 250]:

Діордій Стоянов Балжиларський та його дружина Міта Іванова

1-й син Іван і його дружина Марія Димитрієва:

їхні сини: Василій, Микола, Григорій з дружиною Пелагією;

їхні доньки: Стояна, Міланья, Василіса, Парасковія, Тодора.

2-й син Стою і його дружина Олена Ніколаєва:

їхні сини: Григорій, Василій, Микола;

їхні доньки: Марія, Міланья, Катерина.

3-й син Микола і його дружина Пелагія Матева:

їхні сини: Григорій, Матвій;

їхні доньки: Тодора, Марія, Марія.

4-й син Василій і його дружина Софія Кальчева:

їхні сини: Григорій і Костянтин;

їхні доньки: Анна и Міланья.

5-й син Ігнат і його дружина Стана Ніколаєва:

їхні сини: Танас, Микола та Іван;

їхня донька Міланья.

6-й син Димитрій і його дружина Марія Волкова:

їхній син Костянтин;

їхні доньки: Міланья та Олена.

А. О. Скальковський щодо середини ХІХ ст. зазначив типову для болгарських колоній нерозділеність сімей: «Болгары страстно любят семейное единство, так что нередко три и даже

чотири покоління живуть вместе, под одним кровом и руководством старика – главы своего рода»; «[их] внутренний быт, быт семейный, чисто патриархальный, представляет зрелище истинно отрадное» [18, с.93, 139]. Подібні описи болгарської сім'ї того часу зустрічаються досить часто. Зокрема й А. Клаус наголошував: «семейные разделы не в обычае и болгары их недолюбливают» [10, с.321]. Тож, подаючи ці свідчення сучасників, можна з певними застереженнями солідаризуватися з висновком Л. А. Демиденко про те, що домінантою формою сім'ї у бессарабських болгар була «велика патриархальна сім'я» [7, с.9]. Такою вона стала вже в Південній Бессарабії як результат архаїзації традиційних форм сім'ї, уже відомих раніше болгарській культурі. За такими властивостями, як «патриархальність», складна будова, статево-вікова сегрегація, значний кількісний склад, бессарабську болгарську сім'ю не без підстав визначають як «своєрідний релікт аграрного балканського суспільства» [23, с.155-156]. Його консервації в цьому регіоні сприяла законодавча діяльність держави, котра визначила для болгарських колоністів анклавний тип розселення, і визначення общини як адміністративного інституту й інструменту перерозподілу обмеженого земельного фонду. Втім, ця «патриархальність», звісно, не була тотожною первісним формам суспільної організації, а стала відображенням соціальної адаптації діаспорної групи до державно-адміністративних умов.

Для розуміння причин, з яких складна нерозділена сім'я лишалася найбільш оптимальною формою, слід зважити на статеву структуру населення болгарських колоній. Диспропорція статей виявилася ще на початковому етапі переселення болгар до цього регіону. Наприклад, у м. Аккерман у 1808 р. у 20-ти болгарських родинах налічувалось 95 чоловіків та 79 жінок; у цілому ж, частка чоловіків серед болгарського населення міст Буджаку на той час складала 62 %, з них хлопчиків у віці 10–20 років – 15 %, чоловіків 21–40 років – 40 %, дівчат 10–20 років – 28 %, жінок 21–40 років – 35 % [2, с.481]. Відтак у репродуктивній віковій групі чоловіки помітно переважали над жінками. М. П. Філіпова простежила щодо першої половини ХІХ ст. кількісну перевагу чоловіків стосовно жінок у співвідношенні 119,4 та 83,7 (Імпущита), 111,4 : 89,7 (Чешма-Варуїта), 111,1 : 90 (Чийшія). Крім того, дослідниця зазначила, що таке співвідношення характерне для Болгарії ХІХ ст. і, в цілому, для Балкан. Для порівняння, греків у тому ж Аккермані у 1817 році було 248 чоловіків і 206 жінок [9, с.86]. Цей стан пояснюється високою смертністю жінок, демографічним режимом високої фертильності і, як результат, переважанням у молодих вікових групах чоловіків (саме в тих групах, де у жінок немає біологічної переваги), а також умовами міграції, до яких чоловіки були краще прилаштовані [23, с.72]. Примітним також є те, що сім'ї деяких переселенців до буджацьких міст лишалися на попередньому місці проживання – «за Дунаєм» [2, с.481].

Тобто на стан статевої структури бессарабських болгар впливали чинники, характерні для більшості сільського населення того часу, яке ще не мало земської медицини та інших соціальних гарантій, які почали формуватися лише в середині ХІХ ст. Однак до них додавалася й специфіка, пов'язана з міграцією. Втім, з часом, завдяки нормалізації побуту і високій народжуваності, статевий баланс спричинив тенденцію до вирівнювання. Хоча кількісне переважання чоловіків зберігалось (на 105 народжених хлопчиків доводилося 100 дівчаток) і, певною мірою, врівноважувалося високою смертністю серед чоловіків [23, 113-115].

Шлюбні відносини у болгар традиційно залишалися соціально-регламентованими, визначалися церковним каноном і звичаєвим правом. Укладення шлюбу між родичами до 7 коліна не допускалося. Однак в умовах дотримання суворої територіальної ендегамії в болгарських колоніях, що звужувала «шлюбний ринок», це могло б призвести до негативних наслідків і тому обмеження стосувалися третього, максимум четвертого коліна [23, 113-115].

Як показують відомості першої половини ХІХ ст. про с. Криничне (Чешма-Варуїта), чоловік зазвичай був старший за свою дружину, у середньому на 4 (дані 1818 р.) і на 3 роки (дані 1835 і 1850 рр.). Шлюби з віковою різницею 10–14 років не були рідкісними, їхня частка становила 10% і 5%. Така диспропорція пояснюється кількісним переважанням чоловіків на шлюбному ринку, стереотипним переконанням, що перед одруженням чоловік має досягнути певного мінімуму в статках, замкнутістю середовища болгар-колоністів (територіальна ендегамія), а відтак – вузькістю шлюбного ринку. Усе це спонукало чоловіків шукати наречених

серед молодших вікових груп. Середній шлюбний вік у 1818 р. становив для чоловіків 30,9, для жінок – 27,0; у 1835 р. для чоловіків – 26,1, для жінок – 23,5; у 1850 р. – 25,9 і 23,0 відповідно. За тими ж даними, простежується, що частка колоністів, що уклали шлюб, спершу збільшувалася відповідно до зростання віку, а згодом зменшувалася за рахунок зростання частки вдів. І разом з тим основна частина населення лише раз на все життя укладала шлюб, а повторні шлюби були поширені менше [15, с.36-37]. Розлучення мали винятковий характер і відбувалися з чітко регламентованих церквою і звичаєм причин. Тож болгарська сім'я в умовах Південної Бессарабії виявилася надзвичайно стійкою соціальною мікроструктурою.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що болгарська родина в процесі переселення на територію Південної Бессарабії зазнала структурних змін, пов'язаних з поділом сімей. Водночас болгари приносять з собою властиві інституту сім'ї традиції шлюбності, демографічну поведінку та механізми адаптації. Саме ці механізми під впливом законодавчо-адміністративних, соціально-економічних і природних чинників призводять до формування нової моделі етнодемографічного розвитку.

Література

1. Ангелов Д. История на Средновековната Българска държава и право. София, 1992. 303 с.
2. Бачинська О. А. Процес формування болгарських громад в містах Буджака на межі XVIII–XIX ст. *Человек в истории и культуре: Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко* / отв. ред. А. А. Пригарин. Одесса, 2012. Вып. 2. С. 479–488.
3. Бобчев С. С. История на старобългарското право / под ред. П. Петров. София, 1998. 412 с.
4. Уогел Эзра. Ф. Семья и родство. *Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы* / ред. Г. В. Осипов. М., 1972. С. 163-174.
5. Гандев Хр. Българската народност през XV век. Демографско и етнографско изследване. София, 1972. 398 с.
6. Ганчев О. І. Болгарські переселенці першої половини XIX ст.: оптимізації життєдіяльності до нових умов Південної Бессарабії *Zaporizhzhia Historical Review*. 2019. Vol. 1(53). С. 41-48. DOI: <https://doi.org/10.26661/zhv-2019-1-53-05>
7. Демиденко Л. А. Культура и быт болгарского населения в УССР. К., 1970. 140 с.
8. Державин Н. С. К вопросу о семейной «задруге» у болгар. *Живая старина*. СПб., 1910. Кн. 76. Вып. 4. С. 313–318.
9. Дроздов В. Греки в етносоціальній структурі населення міст південної Бессарабії в першій половині XIX ст. (за матеріалами переписів населення). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Історичні науки»*. 2019. Вип. 40. С.84-92. DOI [https://doi.org/10.31909/26168774.2019-\(40\)-23](https://doi.org/10.31909/26168774.2019-(40)-23)
10. Клаус А. Наши колонии: опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. СПб., 1869. Вып. 1. XII, 456, 102 с.
11. Корнилович С. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака, с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившей по высочайшему повелению размежевание земель оной на участки с 1822 по 1828-й год. Аккерман, 1899. 523 с.
12. Мердок Дж. П. Социальная структура / пер. с англ. А. В. Коротяева. М., 2003. 806 с.
13. Мещеряк И. И. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в Южной Бессарабии. (1808-1856 гг.) / АН МССР. Ин-т истории. Кишинев, 1970. 341 с.
14. Основные технологии социальной работы/под. ред. Л.П. Кузнецова – М., 2002. 92с. [Электронный ресурс. Режим доступа <http://yourlib.net/content/category/1/5/14/>]
15. Очерки истории и этнография села Кринички в Бессарабии: материалы и исследования по этнографии Бессарабских болгар / колл. авт.: А. В. Шабашов и др.; отв. ред. В. Н. Станко. Одесса, 1998. 287 с.

16. Попруженко М. Г. Из материалов по истории славянских колоний в России. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Одесса, 1910. Т. 28. С. 1-34 .
17. Свод законов Российской империи. СПб., 1857. Т. 12. Ч. 2. 591 с.
18. Скальковский А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае: статистический очерк. Одесса: В Тип. Т. Неймана и К°, 1848. 156 с.
19. Слюсар Л. І. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя. *Демографічні проблеми та тенденції*. 2011. №2 (16) С.62-72. DOI <https://doi.org/10.15407/dse2011.02.062>
20. Тодорова М. Балканското семейство. Историческа демография на българското общество през османския период. София, 2002. 230 с.
21. Тодорова М. Структура на населението, брачност, семейство и домакинство на Балканите. *Исторически преглед*. София, 1983. Кн. 4. С. 85-99.
22. Тотев А. Демографско-исторически очерк на България. *Годишник на Софийски университет. Юридически факултет*. София, 1974. Т. 65. С. 167-171.
23. Філіпова М. П. Болгарське населення Південної Бессарабії у першій половині XIX ст.: історико-демографічний аспект. Дис. к. і. н. Одеса, 2012. 173с.
24. Челак Е. И. Ревизские сказки колонии Твардица как историко-демографический источник. *История и культура болгар и гагаузов Молдовы и Украины*. Кишинев, 1999. С. 215-229.
25. Державний архів Одеської області (ДАОО) в м. Ізмаїл.
26. Национальный архив Республики Молдова (НАРМ).
27. Natłas J. Bułgarskie diaspory w południowo-wschodniej Europie (Besarabia, Nadazowie, Krym) – uwagi wstępne. *Slavica lodziensia*. 2018. № 2. С.81–89 DOI: <https://doi.org/10.18778/2544-1795.02.07>

References

1. Angelov D. Istoriya na Srednovekovnata B'lgarska d'rzhava i pravo [History of the Medieval Bulgarian State and Law] (in Bulgarian). Sofiya, 1992. 303 s.
2. Bachins'ka O. A. Proces formuvannya bolgars'kih gromad v mistah Budzhaka na mezhi XVIII–XIX st. [The process of formation of Bulgarian communities in the cities of Budzhak at the turn of the 18th-19th centuries] (in Ukrainian). *Chelovek v istorii i kul'ture: Memorial'nyj sbornik materialov i issledovanij v pamjat' laureata Gosudarstvennoj premii Ukrainy akademika RAEN, professora Vladimira Nikiforovicha Stanko / otv. red. A. A. Prigarin*. Odessa, 2012. Vyp. 2. S. 479–488.
3. Bobchev S. S. Istoriya na starob'lgarskoto pravo [History of Old Bulgarian Law] (in Bulgarian) / pod red. P. Petrov. Sofiya, 1998. 412 s.
4. Vougel Ezra. F. Sem'ya i rodstvo [Family and kinship] (in Russian). *Amerikanskaya sociologiya. Perspektivy. Problemy. Metody / red. G. V. Osipov*. M., 1972. S. 163-174.
5. Gandev Hr. B'lgarskata narodnost prez XV vek. Demografsko i etnografsko izsledvane [Bulgarian nationality in the 15th century] (in Bulgarian). Sofiya, 1972. 398 s.
6. Ganchev O. I. Bolharski pereselentsi pershoi polovyny XIX st.: optymizatsii zhyttiediialnosti do novykh umovakh Pivdennoi Bessarabii [Bulgarian settlers of the first half of the XIX century: optimization of life to the new conditions of Southern Bessarabia] (in Ukrainian). *Zaporizhzhia Historical Review*. 2019. Vol. 1(53). S. 41-48. DOI: <https://doi.org/10.26661/zhv-2019-1-53-05>
7. Demidenko L. A. Kul'tura i byt bolgarskogo naselenija v USSR [Culture and life of the Bulgarian population in the Ukrainian SSR] (in Russian). K., 1970. 140 c.
8. Derzhavin N. S. K voprosu o semejnoi «zadruga» u bolgar [On the question of a family "Zadruga" of the Bulgarians] (in Russian). *Zhivaja starina*. SPb., 1910. Kn. 76. Vyp. 4. S. 313–318.
9. Drozdov V. Hreky v etnosotsialnii strukturi naseleennia mist pivdennoi Bessarabii v pershii polovyny KhIKh st. (za materialamy perepysiv naseleennia) [Greeks in the ethnosocial structure of the population of the cities of southern Bessarabia in the first half of the nineteenth century] (in Ukrainian). *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. Seriiia «Istorychni nauky»*. 2019. Vyp. 40. С.84-92. DOI [https://doi.org/10.31909/26168774.2019-\(40\)-23](https://doi.org/10.31909/26168774.2019-(40)-23)

10. Klaus A. Nashi kolonii: opyty i materialy po istorii i statistike inostranoj kolonizacii v Rossii [Our colonies: experiments and materials on the history and statistics of foreign colonization in Russia] (in Russian). SPb., 1869. Vyp. 1. XII, 456, 102 s.
11. Kornilovich S. Statisticheskoe opisanie Bessarabii sobstvenno tak nazyvaemoj, ili Budzhaka, s prilozheniem general'nogo plana ego kraja, sostavlennoe pri grazhdanskoj s'emke Bessarabii, proizvodivshej po vysochajshemu poveleniyu razmezhevanie zemel' onoj na uchastki s 1822 po 1828-j god [Statistical description of Bessarabia or Budzhak, with the application of a general plan of its territory, compiled during a civil survey of Bessarabia, which, at the highest command, demarcated land into plots from 1822 to 1828] (in Russian). Akkerman, 1899. 523 s.
12. Merdok Dzh. P. Social'naja struktura [Social Structure] (in Russian) / per. s angl. A. V. Korotaeva. M., 2003. 806 s.
13. Meshherjuk I. I. Social'no-jekonomicheskoe razvitie bolgarskih i gagauzskih sel v Juzhnoj Bessarabii (1808-1856 gg.) [Socio-economic development of the Bulgarian and Gagauz villages in southern Bessarabia (1808-1856)] (in Russian) / AN MSSR. In-t istorii. Kishinev, 1970. 341 s.
14. Osnovnye tehnologii social'noj raboty/pod. red. L.P. Kuznecova (in Russian) M., 2002. 92s. [Elektronnyj resurs. Rezhim dostupa <http://yourlib.net/content/category/1/5/14/>]
15. Oчерki istorii i jetnografija sela Krinichki v Bessarabii: materialy i issledovanija po jetnografii Bessarabskih bolgar [Essays on the history and ethnography of the village of Krinichki in Bessarabia: materials and studies on the ethnography of the Bessarabian Bulgarians] (in Russian) / koll. avt.: A. V. Shabashov i dr.; otv. red. V. N. Stanko. Odessa, 1998. 287 s.
16. Popruzenko M. G. Iz materialov po istorii slavjanskih kolonij v Rossii [From materials on the history of Slavic colonies in Russia] (in Russian). *Zapiski Odesskogo obshhestva istorii i drevnostej*. Odessa, 1910. T. 28. S. 1-34 .
17. Svod zakonov Rossijskoj imperii [Code of laws of the Russian Empire] (in Russian). SPb., 1857. T. 12. Ch. 2. 591 s.
18. Skal'kovskij A. A. Bolgarskie kolonii v Bessarabii i Novorossijskom krae: statisticheskij oчерk [Bulgarian colonies in Bessarabia and the Novorossiysk Territory: a statistical essay] (in Russian). Odessa: V Tip. T. Nejmana i K°, 1848. 156 s.
19. Sliusar L. I. Evoliutsiia shliubu v Ukraini: XVII – pochatok XX storichchia [The evolution of marriage in Ukraine: XVII - early twentieth century] (in Ukrainian). *Demografichni problemy ta tendentsii*. 2011. №2 (16) S.62-72. DOI <https://doi.org/10.15407/dse2011.02.062>
20. Todorova M. Balkanskoto semeystvo. Istoricheska demografiya na b'lgarskoto obschestvo prez osmanskiya period [The Balkan Family. Historical demography of Bulgarian society during the Ottoman period] (in Bulgarian). Sofiya, 2002. 230 s.
21. Todorova M. Struktura na naselenieto, brachnost, semeystvo i domakinstvo na Balkanite [Population Structure, Marriage, Family and Households in the Balkans] (in Bulgarian). *Istoricheski pregled*. Sofiya, 1983. Kn. 4. S. 85-99.
22. Totev A. Demografsko-istoricheski oчерk na B'lgariya [Demographic and Historical Essay of Bulgaria] (in Bulgarian). *Godishnik na Sofijski universitet. Yuridicheski fakultet*. Sofiya, 1974. T. 65. S. 167-171.
23. Filipova M. P. Bolgars'ke naseleण्या Pivdennoї Bessarabii u pershij polovini XIX st.: istoriko-demografichnij aspekt. Dis. k. i. n. [The Bulgarian population of Southern Bessarabia in the first half of the 19th century: historical and demographic aspect] (in Ukrainian). Odesa, 2012. 173 s.
24. Chelak E. I. Revizskie skazki kolonii Tvardica kak istoriko-demograficheskij istochnik [“Revizskie skazki” of the Tvarditsa colony as a historical and demographic source] (in Russian). *Istorija i kul'tura bolgar i gagauzov Moldovy i Ukrainy*. Kishinev, 1999. S. 215-229.
25. Derzhavny`j arxiv Odes`koyi oblasti (DAOO) v m. Izmayil.
26. Nacional'nyj arhiv Respubliki Moldova (NARM).
27. Hatlas J. Bulgarskie diasporы w południowo-wschodniej Europie (Besarabia, Nadazowie, Krym) – uwagi wstepne [Bulgarian diasporas in south-eastern Europe (Bessarabia, Nadazów, Crimea) – preliminary remarks] (in Polish). *Slavica lodziensia*. 2018. № 2. C.81–89 DOI: <https://doi.org/10.18778/2544-1795.02.07>